

Studding the Nature of Jihad and Resistance Culture in the Supreme Leader's Thoughts: The Thematic Analysis Approach

Habibollah Sayari

Professor of the Military Strategic Management Department of National Defense, Supreme National Defense University, Tehran, Iran

Naser Asgari

Associate Professor, Faculty of Management, Shahid Sattari University, Tehran, Iran (Corresponding Author)

Email: Nasgari@ssau.ac.ir

Abstract

Culture, as the spirit and personality that governs society, is considered as the basis for the progress and stability of society. Sustainable and all-round progress requires the promotion of a kind of cultural model in the society that has sufficient dynamism and stability at the same time. Based on this, the present research has compiled a scientific model of the culture of Jihad and resistance in the thought of the Supreme Leader of the IRI. This research was conducted with a qualitative approach in an inductive and exploratory approach and using thematic analysis method. The information sources of the research are the statements of the leader about the jihad and resistance. These data were coded in three stages, and the result was presented in the form of a model of the cultural. the Jihad and resistance culture model consists of four main categories: belief elements, value elements, attitudinal elements and behavioral elements. These cultural pillars have a hierarchical nature in such a way that beliefs influence values and values influence attitudes, and attitudes shape jihadist and resistance behavior patterns in society. The results of this research can contribute to advancing the existing knowledge in the field of Islamic and revolutionary culture. Promoting these jihadist and resistanceist cultural characteristics can also help to strengthen the culture that facilitates the sustainable development of the society.

Keywords: Supreme Leader's Statements, Culture, Jihad Culture, Resistance Culture, Thematic Analysis

الگوپردازی فرهنگ جهاد و مقاومت در اندیشه رهبر معظم انقلاب: رویکرد تحلیل مضمون

حبیب‌الله سیاری

استاد گروه مدیریت راهبردی نظامی، دانشکده دفاع ملی، دانشگاه عالی دفاع ملی، تهران، ایران

ناصر عسگری

دانشیار مدیریت دولتی، دانشکده مدیریت دانشگاه هوایی شهید ستاری، تهران، ایران (نویسنده مسئول)

Email: Nasgari@ssau.ac.ir

چکیده

فرهنگ به‌عنوان روح و شخصیت حاکم بر جامعه زمینه‌ساز پیشرفت و پایداری جامعه تلقی می‌شود. پیشرفت پایدار و همه‌جانبه نیازمند ترویج نوعی الگوی فرهنگی در جامعه است که هم‌زمان از پویایی و استواری کافی برخوردار باشد. براین اساس، پژوهش حاضر به تدوین الگویی ماهیت‌شناسانه از فرهنگ جهاد و مقاومت در اندیشه رهبر معظم انقلاب (مدظله‌العالی) پرداخته است. این پژوهش با رویکرد کیفی به‌صورت استقرایی-اکتشافی و با استفاده از روش تحلیل مضمون انجام شده است. منابع اطلاعاتی پژوهش را بیانات مقام معظم رهبری در ارتباط با دو مقوله جهاد و مقاومت تشکیل می‌دهند. این داده‌ها طی سه مرحله کدگذاری شدند و نتیجه آن در قالب الگویی ماهیت‌شناسانه از این گونه فرهنگی ارائه شد. الگوی فرهنگ جهاد و مقاومت از چهار مقوله اصلی تشکیل شده است: ارکان اعتقادی، ارکان ارزشی، ارکان نگرشی و ارکان رفتاری. این ارکان فرهنگی ماهیت سلسله‌مراتبی دارند؛ به‌گونه‌ای که اعتقادات بر ارزش‌ها و ارزش‌ها بر نگرش‌ها تأثیرگذارند و نگرش‌ها نیز الگوهای رفتاری جهادی و مقاومت‌گرایانه را در جامعه شکل می‌دهند. نتایج این پژوهش می‌تواند به پیشبرد دانش موجود در زمینه فرهنگ اسلامی و انقلابی مساعدت کند. ترویج این خصوصیات فرهنگی جهادی و مقاومت‌گرایانه نیز می‌تواند به تقویت فرهنگ تسهیلگر پیشرفت پایدار جامعه یاری رساند.

کلیدواژه‌ها: بیانات رهبر معظم انقلاب، فرهنگ، فرهنگ جهاد، فرهنگ مقاومت، تحلیل مضمون

مقدمه

فرهنگ، خاستگاه کلیدی و شاکله شخصیت و هویت جامعه به شمار می‌رود (شاین، ۲۰۰۴: ۱۷) و نوعی عامل تعیین‌کننده حیاتی برای هرگونه پیشرفت و تحول جامعه تلقی می‌شود؛ ازاین‌رو با سرنوشت ملت‌ها درهم‌آمیخته است. در واقع، فرهنگ می‌تواند نقشی دوسویه در رشد جامعه ایفا کند. گاهی فرهنگ می‌تواند پیشران کلیدی فرایند پیشرفت و توسعه جامعه باشد و گاهی هم می‌تواند مهم‌ترین مانع رشد جامعه باشد. به‌هرروی نقش فرهنگ در رشد و توسعه جامعه بی‌همتا است و در برنامه‌ریزی برای توسعه و پیشرفت جامعه تناسب محتوای این برنامه با ارزش‌ها و اصول فرهنگی ضروری است. زیرا یکی از مهم‌ترین ویژگی‌های فرهنگ این است که از آن به‌عنوان عامل انسجام‌بخش اجزای مختلف جامعه یاد می‌شود. فرهنگ می‌تواند بخش‌های مختلف جامعه را به هم پیوند دهد و باعث ایجاد نگرش‌های جدید و همبستگی‌های انسانی شود.

افزون بر این امروزه پیشرفت‌های شگرف فناوریانه و دگرگونی‌های سریع محیطی ارزش‌ها و هنجارهای جوامع را در معرض تهدید و دگرگونی قرار داده است. از یک‌سو، جوامع پیشرفته، برای تسلط بر منابع جوامع در حال توسعه می‌کوشند با شناخت و بررسی فرهنگ و ویژگی‌های این جوامع، فرهنگ آن‌ها را متناسب با منافع خود شکل دهند و از سوی دیگر، جوامع در حال توسعه یا کمتر توسعه‌یافته ناگزیرند به‌گونه‌ای با دیگر جوامع تعامل کنند که هویت فرهنگی جامعه‌شان پایدار ماند. در کشور ما نیز در سال‌های اخیر جوامع غربی در عرصه «جنگ نرم» فرهنگ اسلامی-ایرانی کشورمان هدف قرار داده‌اند و تلاش کرده‌اند با استفاده از ابزارهای نرم همچون رسانه ارکان اصلی فرهنگ کشورمان متناسب با اهداف و منافع خود دگرگون سازند.

ازاین‌رو، در اجرای طرح‌های پیشرفت و تعالی جامعه و انطباق با تحولات محیطی هم حفظ اصالت و هویت فرهنگ مهم است و هم نقش تسهیلگر فرهنگ در اجرای موفقیت‌آمیز این طرح‌ها اهمیت دارد. در این میان سیاست‌گذاری فرهنگی و مدیریت فرهنگ حاکم بر جامعه به‌گونه‌ای که بتواند در این مسیر تسهیلگر و هدایت‌گر تصمیمات، اقدامات، برنامه‌ها،

تلاش‌ها و رویکرد عمومی باشد به اولویتی مهم برای عرصه حکمرانی فرهنگی تبدیل شده است. براین اساس می‌توان گفت اهمیت نقش عامل انسانی در پیشبرد و پیاده‌سازی طرح‌های پیشرفت و تحول از یک سو (حاج‌کاظمی و همکاران، ۱۴۰۳) و نقش کلیدی فرهنگ در شکل‌دهی به رفتار و نگرش فردی و جمعی اعضای سازمان (منوریان و عسگری، ۱۴۰۱) و مردم جامعه از سوی دیگر باعث شده نیاز به الگویی جامع برای مدیریت فرهنگی متناسب با اهداف و مقاصد مورد نظر در پیشرفت و تعالی جامعه به عنوان ضرورتی حیاتی مطرح شود؛ اما با وجود تلاش‌های گسترده‌ای که به منظور مدیریت فرهنگ در این زمینه انجام شده است (مانند جامرمی‌زاده و همکاران، ۱۴۰۰؛ اسدی و رجبی، ۱۳۹۶؛ قاعد علی و مشرف جوادی، ۱۳۹۳؛ فرهی و همکاران، ۱۳۹۵) در مرور پیشینه موجود پژوهش مرتبطی با موضوع پژوهش که بیانگر ماهیت فرهنگ مساعد برای پیشرفت جامعه یافت نشد. پژوهش حاضر بر آن است تا به شناخت ماهیت این فرهنگ مساعدت کند.

به این منظور، از میان ابعاد گوناگون فرهنگی زمینه‌ساز پیشرفت و تعالی جامعه در این مطالعه بر دو بعد جهاد و مقاومت تمرکز شده است؛ زیرا براساس مفهوم سیستم‌های پایدار و پویا (رابینز، ۱۴۰۱) ترکیب این دو بعد فرهنگی به‌طور هم‌زمان هم زمینه‌ساز پیشرفت و تعالی جامعه خواهد بود و هم موجب حفظ و پایداری بنیان‌های ارزشی و اعتقادی حاکم بر جامعه خواهد شد.

افزون بر این، به گفته محمدی (۱۳۹۹) یکی از مهم‌ترین خاستگاه‌ها و بنیان‌های فکری و نظری رویکردهای جهاد و مقاومت در جمهوری اسلامی ایران منظومه فکری رهبر معظم انقلاب است (محمدی، ۱۳۹۹). تدابیر و رهنمودهای ایشان در این زمینه بیانگر جوهره و ماهیت این فرهنگ است؛ اما با وجود تأکیدات و بیانات فراوان معظم له در این زمینه تلفیق و یکپارچه‌سازی این رهنمودها از این منظر تاکنون انجام نشده است. براین اساس، این پژوهش بر آن است تا به این پرسش اصلی پاسخ دهد که ماهیت فرهنگ جهاد و مقاومت در منظومه فکری رهبر معظم انقلاب چگونه است.

بدین منظور، رهنمودهای مقام معظم رهبری در خصوص دو مقوله جهاد و مقاومت واکاوی و با تلفیق و یکپارچه سازی آن‌ها با رویکرد استقرایی چستی و ماهیت فرهنگ جهاد و مقاومت در قالب الگویی که ارکان این فرهنگ و روابط میان آن‌ها را نشان دهد، ارائه خواهد شد. انتظار می‌رود نتایج این پژوهش بتواند به شناخت کامل‌تر از ماهیت فرهنگ اسلامی-انقلابی مساعدت کند و به عنوان راهنمایی مفید برای تقویت و هم‌سوسازی تلاش‌های جهادگرایانه نهادها و سازمان‌های کشور و مردم جامعه در مسیر پیشرفت و پویایی و پایداری و قوام جامعه مورد استفاده قرار گیرد.

۱. مفهوم‌شناسی

۱-۱. فرهنگ

به دلیل پیچیدگی فرهنگ، تعاریف متعدد و گوناگونی از آن ارائه شده است. از دیدگاه «ادگار شاین» فرهنگ، الگویی از مفروضات بنیادین است که گروهی خاص برای مقابله با مشکلات و سازگاری با محیط خارجی و نیل به یکپارچگی و انسجام داخلی ایجاد یا کشف می‌کنند. این الگو در صورت کفایت، سودمندی و کارساز بودن اعتبار می‌یابد و در نتیجه به عنوان شیوه درست ادراک، پندار، تفکر و احساس و رفتار به اعضای جدی آموخته می‌شود (شاین، ۹:۲۰۰۴). براساس این الگو، فرهنگ از سه لایه مفروضات و باورها، ارزش‌ها و هنجارها و مصنوعات تشکیل شده است (قاعد علی و مشرف جوادی، ۱۳۹۳).

فرهنگ عامل شکل‌دهنده ذهن و رفتار مردم جامعه است. در واقع، اندیشه‌ها، تصمیم‌ها و رفتارهای اعضای جامعه براساس فرهنگی است که بر آن جامعه حاکم است (اسدی و رجبی ۱۳۹۶)؛ امام خمینی^(ره) فرهنگ را کارخانه آدم‌سازی می‌داند: «فرهنگ یک کارخانه آدم‌سازی است. فرهنگ سایه‌ای است از نبوت» (صحیفه نور، ج ۶: ۲۳۶). در نگاه رهبر معظم انقلاب^(مدظله‌العالی) فرهنگ از چنان اهمیتی برخوردار است که با سرنوشت اجتماعی ملت‌ها پیوند خورده است. رهبر معظم انقلاب می‌گوید: «فرهنگ، یعنی خلیقات و ذاتیات یک جامعه و بومی یک ملت، تفکراتش، ایمانش، آرمانش، این‌ها تشکیل‌دهنده مبانی فرهنگ

یک کشور است» (خامنه‌ای، ۱۳۹۱: ۸۵). از این رو، تلاش برای مدیریت فرهنگ متناسب با آرمان‌های جامعه ضرورتی حیاتی است.

برای فرهنگ‌سازی، باید آنچه به عنوان فرهنگ معرفی می‌شود، در جامعه ریشه بدواند و در همه جامعه همگانی شود تا نمود پیدا کند و به صورت فرهنگی عمومی درآید که مردم به آن افتخار کنند. هر رفتار و ارزشی تا وقتی فراگیر و پایدار نشود و به فرهنگ تبدیل نشود، نمی‌تواند ماندگار شود. پایداری هویت و بقای هر ملتی نیز نیازمند آن است که مقاومت خود را به فرهنگ عمومی تبدیل کند (فرهنگ، ۱۳۹۱).

۱-۲. فرهنگ مقاومت

واژه مقاومت، از قوام یا قیام ریشه می‌گیرد. این ریشه در دین اسلام از جایگاهی ویژه برخوردار است. مقاومت در فارسی با واژگان استواری، ایستادگی، پایداری متناظر است. معنای غالب واژه مقاومت، ایستادگی و مقاومت کردن در برابر چیزی است که توازن و تعادل موجود را برهم می‌زند، خواه این عامل درونی باشد یا بیرونی (میرقادری و کیانی، ۱۳۹۸: ۷۰). مفهوم مقاومت، پایداری و دفاع، مفهومی عام در فرهنگ ملت‌ها است. این مفهوم نوعی ارزش به شمار می‌رود زیرا نوعی واکنش غیرارادی در برابر تهاجم است (کاکایی، ۱۳۸۰: ۵۵). براین اساس، مقاومت نوعی واکنش آگاهانه است که می‌تواند به شکل تدابیر اجرایی و بازدارنده به وسیله فرد، گروه یا سازمانی که با تهدید، خطر و تجاوزی خارجی یا داخلی روبه‌رو شود، از آن بهره گیرد. از نگاه قرآنی، مقاومت به معنای ایستادگی به حالتی گفته می‌شود که شخص برای انجام کارها و تحقق اموری اقداماتی را انجام می‌دهد که شامل ایجاد مقتضا و از میان بردن مانع و ایستادگی در برابر فشارها است (میرقادری و کیانی، ۱۳۹۸).

گفتمان مقاومت همواره در مقابل ظلم وجود داشته است. از دیدگاه «میشل فوکو» در مقابل هر زور و ظلمی، مقاومتی ایجاد می‌شود. او مقاومت را معلول ظلم و تضییع حقوق انسان‌ها می‌داند. البته مقاومت بسته به اقتضائات موجود به اشکال گوناگونی نمود پیدا می‌کند؛ گاهی به صورت تقیه و پنهان، گاهی استفاده از قدرت‌های خارجی برای حمایت از خود و

گاهی نیز به قیام و انقلاب مردمی تبدیل شده است (اسدی و رجبی، ۱۳۹۶). کشورهایی که از پیشینه غنی فرهنگی برخوردارند فرهنگ مقاومت را بر پایه رویدادهای حیاتی و اسطوره‌های تاریخی و فرهنگی خود مبتنی می‌سازند. به همین دلیل فرهنگ عاشورا، دوران دفاع مقدس و فرهنگ شهادت بن‌مایه‌های فرهنگ مقاومت در جمهوری اسلامی ایران را تشکیل می‌دهند (مصلی‌نژاد، ۱۳۹۳). اعتقاد به اینکه خون بر شمشیر پیروز است آموزه‌ای است که از همین بنیان‌های فرهنگی ریشه گرفته و در هشت سال دفاع مقدس به اثبات رسیده است (اسدی و رجبی، ۱۳۹۶). در واقع واقعه عاشورا به‌عنوان یک الگوی فرهنگی جاودانه و سراسر عبرت‌آموز می‌تواند مبنای تشکیل فرهنگ در جامعه و سازمان اسلامی را تشکیل دهد. عناصری که هویت و اصالت فرهنگ عاشورایی را تشکیل می‌دهند و بر پایه مفروضات بنیادین آن استوارند عبارتند از: اولویت رضایت الهی و قرب به خدا، بصیرت عاشورایی، حفظ شعائر الهی، مشارکت فراگیر، رفتارهای فضیلت‌گرایانه، جذب هدفمند و پالایش منابع انسانی، عدالت‌خواهی، رهبری فداکارانه، پیروی عاشقانه، تقدم انگیزه‌های معنوی بر مادی (مقیم، ۱۴۰۰).

مقاومت جمهوری اسلامی ایران با مؤلفه‌هایی مانند استکبارستیزی، روحیه جهادی، تأکید بر هویت دینی و مردم‌سالاری دینی قابل تبیین است (اسدی و رجبی، ۱۳۹۶). برخی از نشانه‌های اصلی فرهنگ مقاومت در ایران را می‌توان براساس مفاهیمی همانند خوداتکایی، پایداری، مقاومت، بازدارندگی، دفاع مؤثر و کنش نامتقارن برشمرد (مصلی‌نژاد، ۱۳۹۳). عناصر و مؤلفه‌های تشکیل‌دهنده گفتمان مقاومت را می‌توان در دو دسته طبقه‌بندی کرد: سلبی و ایجابی. در محور مؤلفه‌های سلبی سلطه‌ستیزی، نفی سلطه، نفی استکبار و استبداد ستیزی قرار دارد. مهم‌ترین مؤلفه‌های ایجابی گفتمان مقاومت نیز عبارت‌اند از: عدالت‌خواهی و حق‌طلبی، اسلام‌خواهی، صلح‌طلبی، عزت‌طلبی و اقتدار، استقلال‌طلبی، آزادی‌خواهی، معنویت‌گرایی، حکمت و عقلانیت‌گرایی، مصلحت‌گرایی، آرمان‌گرایی و واقع‌بینی (اسدی و رجبی، ۱۳۹۶).

مرور این ویژگی‌ها نشان می‌دهد وجه مشترک تعاریف و مفهوم‌پردازی‌های گوناگونی که از مقاومت ارائه شده است بر ایستادگی در راه رسیدن به هدف تاب‌آوری در برابر فشارهای گوناگون در این مسیر تأکید دارد. فرهنگ مقاومت نیز بر ارزشمند شمردن چنین رویکردی در میان اعضای جامعه بر پایه ارزش‌های حاکم تأکید دارد. چنین فرهنگی ماهیتی منفعلانه و واکنشی ندارد، بلکه ماهیتی پیش‌کنشگرانه دارند و برای دستیابی به مقاصد و آرمان‌های موردنظر رویکردی فعالانه دارد. همچنین این فرهنگ ماهیتی چندبُعدی دارد و ابعاد مختلف دفاعی، سیاسی، اقتصادی و اجتماعی را در برمی‌گیرد. ماهیت فعالانه فرهنگ مقاومت زمینه را برای جهاد و مدیریت جهادی فراهم می‌سازد.

۱-۳. جهاد

جهاد در لغت از ریشه «جَهَد و جُهِد» به معنای مشقت و زحمت و همچنین به معنای توان و طاقت است (راغب اصفهانی، ۱۴۱۹ ق: ۱۰۱). همچنین جهاد به معنای تلاش و به‌کارگیری نیروی خویش برای تحقق هدف است (دعاگویان و بختیاری، ۱۳۹۶: ۱۲۳). گسترش این مفهوم در ادبیات مدیریت ایران موجب شکل‌گیری الگویی از مدیریت شده که مدیریت جهادی نام دارد. مدیریت جهادی نتیجه شیوه مدیریت فرد جهادی با استفاده از رفتار جهادی مدیر در محیطی با بستر فرهنگ جهادی و تحت تأثیر وضعیت ساختاری شکل می‌گیرد که تنها براساس ارزش‌ها و نگرش‌های متعالی مدیر امکان‌پذیر است. نتیجه و پیامد اجرای مدیریت جهادی در صورت شکل‌گیری و اجرای صحیح تعالی و رشد افراد جامعه و آسان‌سازی گسترش عدالت است (شماعی کوپایی و اسماعیلی گیوی، ۱۳۹۳: ۱۴۳).

پس از پیروزی انقلاب اسلامی گفتمان جهاد در اسلامی سیاسی مورد تأکید قرار گرفت. این برداشت از جهاد به معنای مبارزه در دوران دفاع مقدس تحقق عینی یافت. هم‌زمان جهاد در معنای عام آن به معنای مبارزه و کوشش در برابر موانع برای پیشرفت و دستیابی به خیر مادی و معنوی در ابعاد مختلف تجلی یافت و باعث شد مفاهیمی همچون مدیریت جهادی،

جامعه جهادی، جهاد فرهنگی و علمی، جهاد اقتصادی، جهاد سازندگی و ... در گفتمان سیاسی و اجتماعی جامعه رواج یابند.

۱-۴. جهاد در اندیشه رهبر معظم انقلاب

مرور بیانات مقام معظم رهبری در این خصوص نشان می‌دهد جهاد و مدیریت جهادی از دیدگاه ایشان از چنین ماهیتی برخوردار است: جهاد معادل مبارزه است و شامل حرکت انسان در میدان مبارزه با موانع، همراه با احساس تکلیف و تعهد می‌شود؛ هر نوع تلاش اقتصادی، سیاسی، فرهنگی، علمی و ... می‌تواند جهاد باشد و الزاماً دشمنی هم در برابر آن نیست؛ جهاد دارای ابعاد و انواع مختلفی است (جهاد با جان، مال، فکر، علم و ...)؛ داشتن روحیه جهادی یکی از الزامات پیشرفت جامعه است؛ روحیه جهادی نیز یعنی کار را برای خدا، با جدیت و به صورت خستگی‌ناپذیر انجام دادن نه برای رفع تکلیف؛ جهادگر کسی است که در همه میدان‌های مبارزه پیشرو و پیشگام باشد (مقیم، ۱۴۰۰). ایشان عناصر اصلی جهاد را چنین برشمرده‌اند: ایشان عناصر اصلی جهاد را چنین برشمرده‌اند: ۱. تولید و به کارگیری قدرت؛ ۲. اعمال این قدرت در جهت مصالح کلی اسلام و امت اسلامی؛ ۳. اعمال این قدرت در تقابل با دشمن؛ ۴. موجب غلبه، تضعیف یا از بین بردن دشمن انجام می‌شود. همچنین از منظر ایشان جهاد در جنبه‌های گوناگون نظامی، اجتماعی، سیاسی، فرهنگی، علمی، معرفتی، فکری و ... قابل تبیین است (مهدی‌پور، ۱۴۰۱).

۱-۵. فرهنگ جهادی

فرهنگ جهادی یک مفهوم کلی است که ارائه تعریفی جامع و فراگیر از آن دشوار است. برخی آن را فرهنگ تحول و آینده‌ساز می‌دانند، فرهنگی که در آن کار عبادت است و فداکاری و خدمت‌گزاری به مردم در سربلوحه امور قرار دارد (معدنی و همکاران، ۱۳۹۵: ۵۳). فرهنگ جهادی الگویی است که از سویی بار فرهنگی دارد و مجموعه‌ای از باورها، اعتقادات و آداب و رسوم رایج و نظم‌دهنده به حرکت جمعی یک ملت در جبهتی خاص را در برمی‌گیرد و از دیگر سوی، جهاد را به عنوان نوعی ارزش متعالی و اسلامی در جامعه به فعلیت می‌رساند.

(زنگی‌آبادی و شبان‌نیا، ۱۳۹۶: ۲۶). فرهنگ جهادی همه عرصه‌های فردی، اجتماعی، اقتصادی، مدیریتی و ... را در برمی‌گیرد. به دیگر سخن، در این صورت همه اتحاد جامعه، در هر مسئولیتی که باشند، با تمام وجود در راستای اهداف والا و سوق جامعه به‌سوی جامعه متعالی و متعادل و مدینه فاضله اسلامی همیاری می‌کنند و در برابر مشکلات مقاومت می‌کنند (مرتضوی و فراحی، ۱۳۹۶).

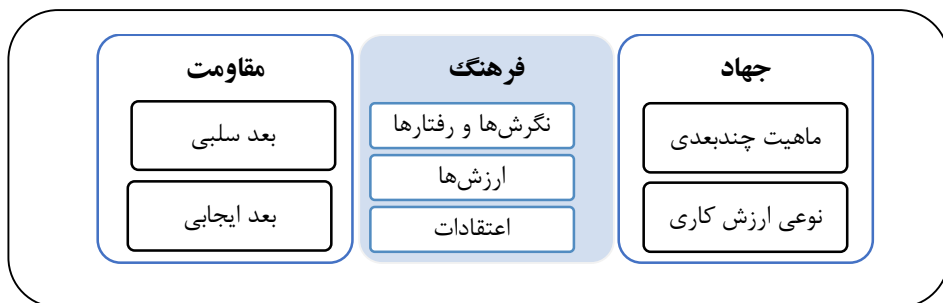
ایجاد فرهنگ جهادی باعث می‌شود جامعه، پرتلاش، سخت‌کوش، شکست‌ناپذیر، قوی و پرنشاط شود. افراد جامعه‌ای که فرهنگ جهادی در آن حاکم است، خود را مجاهد در راه خدا می‌بینند از این‌رو شکست و خستگی در آن‌ها راه ندارد (قاعد علی و مشرف جوادی، ۱۳۹۳). برخی ویژگی‌های مهم فرهنگ جهادی عبارت‌اند از: هویت جهادی، سیستم تشویقی، نظام ارزشی موردقبول جهادگران، انسجام گروهی، الگوی ارتباطی، تحمل اختلاف‌سلیقه، ابتکار جهادگران، هدایت و سرپرستی جهادی، خطرپذیری، مسئولیت‌پذیری، کنترل و حمایت مدیریتی (مرتضوی و زارع پور، ۱۳۹۱). همچنین برخی از مهم‌ترین مؤلفه‌های تشکیل‌دهنده فرهنگ جهادی نیز عبارت‌اند از: آرمان‌خواهی، خدامحوری، خودباوری و اعتمادبه‌نفس، نوآوری و ریسک‌پذیری، احساس مسئولیت، تلاش بی‌وقفه، مشارکت فراگیر، همکاری داوطلبانه، روابط عاطفی و مبتنی بر اعتماد، نشاط و پویایی (قاعد علی و مشرف جوادی، ۱۳۹۳).

۲. چهارچوب نظری پژوهش

بنیان نظری این پژوهش در وهله نخست از مفهوم نظام‌های پایدار پویا برگرفته شده است که براساس آن پایداری و رشد هر سیستم (هر نظامی) نیازمند برخورداری آن از دو ویژگی هم‌زمان پایداری (ثبات) و پویایی (انعطاف‌پذیری) است (رابینز، ۱۴۰۲). براین‌اساس فرهنگ نیز به‌عنوان یکی از زیرسیستم‌های اصلی جامعه از همین خاصیت پیروی می‌کند و در این پژوهش پایداری نظام فرهنگی متناظر با فرهنگ مقاومت و پویایی نظام فرهنگی نیز متناظر با فرهنگ جهاد در نظر گرفته شده است.

افزون بر این برای شناخت ماهیت چنین فرهنگی نیز الگوی فرهنگی شاین (۲۰۰۴) مبنا قرار داده شده است که فرهنگ را در سه لایه اصلی اعتقادات، ارزش‌ها و مصنوعات فرهنگی (مانند رفتارها و نگرش‌ها) معرفی کرده است. در همین راستا مقیمی (۱۴۰۲) نیز معتقد است افزون بر این، هر عمل فردی یا جمعی از مبانی سه‌گانه شناختی، گرایشی و ارادی برخوردار است و وجود مبانی سه‌گانه در آنچه در افراد جامعه رخ داده باعث می‌شود مفهوم عمل جمعی نیز معنادار باشد (مقیمی، ۱۴۰۲). در محتوای این الگوی فرهنگی گفتمان مقاومت با دو بعد سلبی (مانند نفی سلطه‌پذیری) و ایجابی (مانند عدالت‌گستری) ملاک قرار گرفته است (اسدی و رجبی، ۱۳۹۴). جهاد نیز به‌عنوان نوعی فرهنگ و ارزش کاری قابلیت‌ی انعطاف‌پذیر و فراگیر است در زمینه‌های مختلفی همچون اقتصادی، سیاسی، فرهنگی، اجتماعی، علمی و ... را در برمی‌گیرد (مقیمی، ۱۴۰۲).

براین‌اساس این پژوهش بر آن است تا اجزای تشکیل‌دهنده فرهنگ جهاد و مقاومت را در سه لایه اصلی اعتقادی، ارزشی و رفتاری و نگرشی بر مبنای رهنمودهای مرتبط رهبر معظم انقلاب رویکرد استقرایی و اکتشافی تدوین کند. این چهارچوب به‌عنوان بنیان نظری الگوپردازی از فرهنگ جهاد و مقاومت مورد استفاده قرار می‌گیرد.

شکل ۱: چهارچوب نظری پژوهش

۳. پیشینه پژوهش

مقولات جهاد و مقاومت به‌ویژه از دهه ۸۰ در گفتمان سیاست و مدیریت جمهوری اسلامی ایران گسترش یافته است و از آن زمان برای گفتمان‌سازی، مفهوم‌پردازی و ترویج آن

تلاش‌های چشمگیری در محافل دانشگاهی و عرصه‌های سیاست‌گذاری و اداری کشور انجام شده است. در ادامه برخی از پژوهش‌های مرتبط با فرهنگ جهادی و فرهنگ مقاومت مرور می‌شوند.

مهدی‌پور (۱۴۰۱) به تحلیل مضمون جهاد در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای پرداخته است. نتایج این پژوهش نشان می‌دهد پنج مضمون فراگیر شناسایی شده جهاد در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای نشان می‌دهد جهاد آموزه‌ای بنیادی و فریضه‌ای الهی است که در همه ابعاد زندگی انسان نقش کلیدی ایفا می‌کند. جهاد با مفاهیمی هم چون خودسازی و دگرسازی، مسئولیت اجتماعی و امر به معروف و نهی از منکر، مبارزه با هرگونه مانع و دشمن و نیز تلاش برای دستیابی به جامعه‌ای آباد و عدالت‌محور پیوندی عمیق و محکم دارد. در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای جامعه‌ای که در آن جهاد نباشد، جامعه‌ای تنبل و بی‌تفاوت است که همواره عقب مانده و شکست خورده باقی می‌ماند. از نظر ایشان رمز پیروزی و نجات در مقابل ظالمان و استکبار، توجه به جهاد در همه ابعاد زندگی است.

جاجرمی‌زاده و همکاران (۱۴۰۰) پژوهشی با هدف شناسایی الگوی فرهنگ جهادی در نظام اداری کشور طراحی و اجرا کردند. در بخش اول این پژوهش کیفی، با فلسفه‌ای تفسیرگرایانه و با رویکردی استقرایی و بهره‌گیری از روش تحلیل محتوای متنی، به شناسایی مؤلفه‌ها و شاخص‌های فرهنگ جهادی در آیات قرآن پرداخته شد. بخش دوم، با بهره‌گیری از روش فراترکیب، به شناسایی الگوی فرهنگ جهادی در کتب و مقالات موجود اختصاص یافت. در بخش سوم نیز، با بهره‌گیری از یافته‌های بخش‌های اول و دوم، از مجرای روش گروه کانونی، الگوی فرهنگ جهادی معرفی شد. الگوی پیشنهادی براساس سطوح جهان‌بینی، ایدئولوژی و رفتار ارائه شد که در سطح جهان‌بینی شامل ۶ بُعد، در سطح ایدئولوژی شامل ۱۷ مؤلفه و در سطح رفتار شامل ۸۷ شاخص رفتاری است.

حمزه‌ای و همکاران (۱۳۹۹) در پژوهشی به طراحی الگوی مقاومت پرداخته‌اند. این پژوهش از نوع کیفی و به روش داده‌بنیاد انجام گرفته است. ابزار جمع‌آوری داده‌ها، مصاحبه‌های نیمه‌ساختاریافته بوده و به‌منظور گردآوری اطلاعات، از نمونه‌گیری گلوله برفی

با سیزده نفر از خبرگان حوزه مقاومت اسلامی مصاحبه انجام شده است. نتایج پژوهش حاضر در قالب مقوله اصلی شرایط علی (ایمان و عقیده، اعلان بیعت و ارزش و فضیلت)، عوامل زمینه‌ای (نقش دولت و گروه‌های مرجع (حوزه و دانشگاه)، شرایط مداخله‌گر (هیجانه فرهنگی و الگوهای غلط غربی)، راهبردها (نقش روحانیون، استناد به قرآن و حدیث، برگزاری نشست‌های علمی، ترویج فرهنگ مقاومت، بیان تأثیرات مقاومت) و پیامدها (افزایش اتحاد، استقلال، امنیت، گسترش عدالت، استکبار و استعمارستیزی، حذف دروغ و فساد و حذف نفاق) قرار گرفته است.

فانی و همکاران (۱۳۹۸) به طراحی مختصات فرهنگ جهادی در شرکت‌های متوسط و بزرگ پرداخته‌اند. آن‌ها از طریق مرور ادبیات مرتبط با فرهنگ جهادی مؤلفه‌های فرهنگ جهادی در این شرکت‌ها را شامل چهار بعد اصلی معرفی کرده‌اند که عبارتند از: فردی-شخصیتی، ساختاری، رفتاری و ارزشی-جهادی.

ظهوریان ابوترابی و همکاران (۱۳۹۷) به شناسایی مؤلفه‌های فرهنگ سازمانی جهادی با تکیه بر تجربه مدیران جهاد سازندگی پرداخته است. هدف این پژوهش، ارائه الگویی از فرهنگ سازمانی جهادی از طریق کاوش در تجربه مدیران جهاد سازندگی در دهه اول فعالیت این نهاد است. با توجه به ماهیت اکتشافی تحقیق، روش کیفی تحلیل شبکه مضمون‌ها به عنوان مناسب‌ترین راهبرد انتخاب شد و مورد استفاده قرار گرفت. مضمون‌های سازمان‌دهنده تحقیق شامل انعطاف‌پذیری مولد رشد، دین‌محوری، سبک زندگی دینی، الگوی ارتباطی باز، سبک رهبری همدلانه، فرهنگ متعالی کار، همکاری و مشارکت و مردم‌داری است. تمام مضمون‌های سازمان‌دهنده نیز تحت مضمون فراگیر «فرهنگ سازمانی جهادی» قابل تعریف است.

خصاف منفرد و باقری نصرآبادی (۱۳۹۶) پژوهشی با عنوان الگوی فرهنگ سازمانی مطلوب با رویکرد جهادی (مورد مطالعه: دفاع مقدس) انجام دادند. به دلیل آنکه جنگ هستی یک ملت را تهدید می‌کند، در جوامع مختلف همواره باعث بازتولید افق‌های دانشی جدید در آن جامعه شده است، ازجمله می‌توان به دانش مدیریت اشاره کرد. از دیگرسو، فرهنگ

سازمانی حاکم بر سازمان را می‌توان از عوامل اصلی موفقیت یا شکست آن برشمرد. در این نوشتار با مطالعه و بررسی فرهنگ تشکیلاتی حاکم بر رزمندگان کشور در دوران دفاع مقدس و تجزیه و تحلیل آن، به الگویی از فرهنگ سازمانی مطلوب برای سازمان‌های ایرانی با الگوگیری از مدل سه سطحی ادگار شاین دست می‌یابیم. روش تحقیق در این پژوهش، تحلیل مقوله‌های حاصل از مطالعه کتابخانه‌ای و اسناد و نیز مصاحبه‌های عمیق انجام گرفته بوده است. نتایج نشان داد الگوی فرهنگ سازمانی جهادی در مبنای ترین سطح خود، یعنی سطح باورها، مفروضات و ارزش‌های غایی، می‌تواند در همه دوره‌ها منشأ تحول و پیشرفت سازمان‌های کشور باشد، هرچند در سطح نموده‌ها، مصنوعات و ارزش‌های ابزاری به اقتضای هدف و نوع سازمان متفاوت است.

پورسعید اصفهانی و شامحمدی (۱۳۹۵) به طراحی الگوی جهاد علمی از دیدگاه مقام معظم رهبری پرداخته‌اند. در این الگو، «برکت اسلام، خودجوشی، جوان‌گرایی، فرهنگ کار علمی، توجه به منافع غیرشخصی و سرمایه‌گذاری در حوزه علم» از مهم‌ترین متغیرهایی است که ساختار «جهاد علمی» را ترسیم و تبیین می‌کند. پدیده محوری در این الگو، عامل «فرهنگ» و توجه جدی و مؤکد به کار فرهنگی برای جهاد علمی است. از آنجاکه معظم‌له جهاد علمی را یکی از بزرگ‌ترین فرائض می‌دانند، چنین برداشت می‌شود که باید حرکت علمی و جهاد علمی را راهبرد کلان و فریضه بزرگ همه آحاد جامعه دانست. در نهایت امکان تعمیم شخصیت علمی کشور ایران [به سایر کشورها]، نتیجه توجه، برتر دانستن و در اولویت قرار دادن راهبردهای جهاد علمی و نتیجه و پیامد بی‌توجهی به راهبردهای موردنظر، زبردست بودن، نداشتن ابتکار، ننگ شاگرد باقی ماندن و در یک کلام «وابستگی طفیلی علمی»، از دیدگاه معظم‌له خواهد بود.

احمدیان (۱۳۹۳) در پژوهشی با عنوان «مدل‌سازی مدیریت جهادی با بهره‌گیری از بیانات مقام معظم رهبری» مدلی از شکل‌گیری عملی مدیریت جهادی را شامل سه مرحله بعثت، جهاد و راه‌یابی را ارائه کرده است که هر یک از گام‌های خاصی تشکیل شده‌اند.

مصلی‌نژاد (۱۳۹۳) پژوهشی با عنوان «نقش ساختار سیاسی در سیاست‌گذاری فرهنگ مقاومت» انجام داده‌اند. شاخص‌ها و نشانه‌های سیاست‌گذاری فرهنگ سیاسی مقاومت از این جهت اهمیت دارد که زمینه‌های لازم برای ایفای نقش سیاسی و راهبردی مؤثر در ایران را امکان‌پذیر می‌سازد. سیاست‌گذاری فرهنگ مقاومت در ایران، از این نظر اهمیت دارد که می‌توان رابطه‌ای بین فرهنگ سیاسی، سیاست خارجی و نشانه‌هایی از اسلام سیاسی در محیط منطقه‌ای و بین‌المللی را مشاهده کرد. نشانه‌های اصلی فرهنگ مقاومت را می‌توان در مفاهیم و نشانه‌هایی از جمله مبارزه با سلطه، خوداتکایی، پایداری، بازدارندگی، دفاع مؤثر و کنش نامتقارن در برابر تهدیدات دانست. در چنین فرایندی برای تبیین نشانه‌های فرهنگ مقاومت در ایران تلاش می‌شود تا از رهیافت کارکردگرایی در روند سیاست‌گذاری فرهنگی استفاده شود.

مرور مطالعه انجام شده در خصوص فرهنگ مقاومت و فرهنگ جهادی نشان می‌دهد با وجودی که بیش از دو دهه از پیدایش و گسترش این دو مقوله در ادبیات فرهنگی جامعه و فرهنگ سازمانی حاکم بر سازمان‌ها و نهادهای کشور می‌گذرد، شناخت موجود در خصوص ماهیت و ارکان این‌گونه فرهنگ‌ها هنوز از غنای کافی برخوردار نیست و الگوهای موجود در خصوص ماهیت این فرهنگ‌ها نیز از جامعیت کافی برخوردار نیست. افزون بر این، اندیشه و رهنمودهای رهبر معظم انقلاب به عنوان یکی از خاستگاه‌های اصلی شکل‌گیری و ترویج این فرهنگ به میزان کافی مورد مطالعه قرار نگرفته است. پژوهش حاضر با هدف کاهش نسبی این شکاف و توسعه دانش موجود در این خصوص انجام شده است. پرداختن به مقوله‌های جهاد و مقاومت از نگاه فرهنگی، توجه هم‌زمان به هر دو این ابعاد فرهنگی درهم‌تنیده و ماهیت‌شناسی آن از دیدگاه رهبر معظم انقلاب را می‌توان وجوه تمایز اساسی این پژوهش در مقایسه با مطالعات پیشین دانست.

۴. روش‌شناسی

تحقیق حاضر از نگاه هدف، کاربردی است؛ زیرا می‌توان از نتایج یافته‌های آن برای پیشبرد گام دوم انقلاب استفاده کرد. همچنین پژوهش حاضر از روش کیفی است و با رویکرد اکتشافی و استقرایی و با روش تحلیل مضمون و طی سه مرحله کدگذاری انجام شده است. منابع اطلاعاتی پژوهش شامل بیانات رهبر معظم انقلاب (مدظله‌العالی) از سال ۱۳۶۸ تا سال ۱۴۰۱ در ارتباط با مقولات مرتبط با جهاد و مقاومت در دیدارهای مسئولین لشکری و کشوری و همچنین اقشار مختلف مردم بوده است. روش جمع‌آوری داده‌ها بررسی اسناد و مدارک بوده است. داده‌ها با استفاده از ابزار فیش‌برداری از بیانات مرتبط در پایگاه اطلاع‌رسانی آیت‌الله خامنه‌ای گردآوری و با روش تحلیل مضمون تجزیه و تحلیل شده‌اند.

تحلیل مضمون روشی است که به شناسایی، تحلیل و گزارش الگوها و تم‌های مستتر در اطلاعات که مرتبط با سؤال تحقیق هستند می‌پردازد و در چند سطح قابل‌اعمال است. روال‌های مختلفی برای تحلیل مضمون وجود دارد؛ باوجود تفاوت‌های ظاهری که در سه مرحله جمع‌آوری و توصیف، سازمان‌دهی و تنظیم و در آخر تفسیر و بازنمایی الگوهای گوناگون وجود دارد، اصول و فرایند کلی انجام آن‌ها تا حدود زیادی مشابه است. از میان این الگوها در این پژوهش از الگوی شش مرحله‌ای براون و کلارک (۲۰۰۶) برای تجزیه و تحلیل داده‌ها استفاده شده است. بر این مبنا فرایند تحقیق در ادامه تشریح شده است:

۱. آشنایی با داده‌ها: در این مرحله فیش‌های گردآوری‌شده در ارتباط با مقولات جهاد و مقاومت به‌طور کلی مطالعه شد تا شناخت و درک بیشتری نسبت به دیدگاه معظم له درباره این موضوعات حاصل شود. مرور و خواندن بیانات مرتبط و مکمل در موقعیت‌های مختلف نیز به درک روابط بین این مقولات کمک کرد.

۲. ایجاد کدهای اولیه: در این مرحله با خواندن عمیق و دقیق محتوای فیش‌های مرتبط کدهای اولیه در ارتباط با سؤال تحقیق (ماهیت فرهنگ جهاد و مقاومت) از محتوای بیانات استخراج شد. همچنین تلاش شد تا حد امکان همه کدهای موجود در بیانات شناسایی شوند تا در مراحل بعدی بتوان تحلیل‌ها و تلفیق‌های کلان‌تری روی آن‌ها انجام داد. برچسب‌هایی

که برای کدهای اولیه این مرحله در نظر گرفته شد مبتنی بر ادبیات نظری مرتبط و کلیدواژه‌های پرتکرار و مهم در بیانات رهبر معظم انقلاب برگزیده شده‌اند. خروجی این مرحله از تحلیل در جدول (۱)، ارائه شده است.

۳. شناسایی و تدوین مضامین اولیه: پس از شناسایی و استخراج همه کدهای اولیه در این مرحله به ترکیب و تلفیق آن‌ها پرداخته شد. این کار با رویکرد قیاسی (مبتنی بر چهارچوب نظری برگرفته از ادبیات پژوهش) انجام شد. به این ترتیب که تلاش شد با توجه به دلالت معنایی و محتوایی کدهای شناسایی شده هر یک از آن‌ها در قالب ابعاد تشکیل‌دهنده فرهنگ (اعتقادات، ارزش‌ها، نگرش‌ها، رفتارهای جهادی و رفتارهای مقاومت‌گرایانه) دسته‌بندی شوند. هرچند تلاش شد به تمایز معنایی و محتوایی کدها توجه شود ممکن است برخی کدها به هر دو مقوله جهاد و مقاومت مرتبط باشند که در این حالت براساس تفسیر و درک معنایی پژوهشگر این کدها به مقوله‌ای که به نظر می‌رسید ارتباط بیشتری با آن دارند تخصیص داده شد. خروجی این مرحله از تحلیل در جدول (۲)، ارائه شده است.

۴. مرور و پالایش مضامین: در این مرحله کدها و مضامین فرعی طبقه‌بندی شده در قالب هر یک از مضامین اصلی مرور شدند تا از ارتباط معنایی و محتوایی آن‌ها اطمینان حاصل شود. این کار موجب ترکیب و تلفیق دوباره برخی کدها، حذف مضامین تکراری در زیرمجموعه مضامین اصلی و گاهی هم خلق مضامین جدید شد. در این مرحله برای اطمینان از نبود هم‌پوشانی و ارتباط منطقی بین مضامین فرعی و اصلی (به‌ویژه زیرمجموعه‌های دو مقوله اصلی رفتار جهادی و رفتار مقاومت‌گرایانه) از نظرات اصلاحی و تکمیلی چند خبره موضوع نیز بهره گرفته شد. به‌طورکلی معیار تمایز میان این دو مقوله اصلی در این بود مضامین فرعی که بیشتر بر حفظ اصول و ارزش‌های بنیادین انقلابی و اسلامی تأکید داشتند زیرمجموعه رفتارهای مقاومت‌گرایانه قرار گرفتند و مضامینی که بر پیشرفت، تلاش و پویایی تأکید داشتند زیرمجموعه رفتارهای جهادی قرار گرفتند.

۵. تعریف و نام‌گذاری مضامین: پس از اطمینان نسبی از تمایز و قلمروی محتوایی و معنایی مضامین در این مرحله نقشه نهایی مضامین اصلی و فرعی در قالب یک نمودار

شماتیک ارائه شد. هدف از این کار این بود که هم محتوای تشکیل دهنده هر مضمون اصلی و هم ارتباط میان آن‌ها به صورت تصویری ارائه شود. خروجی این مرحله از تحلیل در شکل (۲)، ارائه شده است.

۶. تهیه گزارش پژوهش: در این مرحله گزارش روایتی و تحلیلی تبیین گر الگوی شماتیک ارائه شده در مرحله قبل ارائه شد و تلاش شد به سؤال اصلی تحقیق مبنی بر چیستی ماهیت فرهنگ جهاد و مقاومت از دیدگاه رهبر معظم انقلاب پاسخ داده شود. همچنین تلاش شد این تحلیل‌ها با ادبیات و پیشینه مرور شده نیز مرتبط شود.

۵. یافته‌ها و تجزیه و تحلیل داده‌ها

همان‌طور که پیش‌تر گفته شد در این پژوهش از روش تحلیل مضمون (براون و کلارک، ۲۰۰۶) برای ارائه الگوی موردنظر استفاده شده است. براین اساس پس از استخراج فیش‌های مرتبط از منابع اطلاعاتی موردنظر استخراج و تلفیق داده‌ها برای دستیابی به مضامین فرعی و اصلی انجام شد. در مرحله اول تحلیل با مرور بیانات کدهای اولیه استخراج شدند، برچسب مناسب معنایی برای آن‌ها برگزیده شد و مضامین فرعی مرتبط با این کدها تشکیل داده شدند. نمونه‌هایی از این کدگذاری در جدول (۱)، ارائه شده است:

جدول ۱: نمونه استخراج کدهای اولیه و مضامین فرعی مرتبط با جهاد و مقاومت

تاریخ	گزیده بیانات مرتبط با پرسش پژوهش	کدهای اولیه	مضامین فرعی
۸/۴/۱۴۰۱	این خودآگاهی اسلامی، پدیده‌ای شگرف و معجز‌آسا در قلب دنیای اسلام آفریده است که قدرت‌های استکباری در برابر آن به شدت دچار مشکل‌اند. نام این پدیده «مقاومت» و حقیقت آن، بروز قدرت ایمان و جهاد و توکل است.	خودآگاهی اسلامی؛ حساسیت به استکبار؛ قدرت ایمان؛ توکل.	خودآگاهی استکبارستیزی ایمان توکل

تاریخ	گزیده بیانات مرتبط با پرسش پژوهش	کدهای اولیه	مضامین فرعی
۶/۱/۱۴۰۱	ملت‌ها در موارد زیادی اتفاق می‌افتد که دنبال یک کاری هم هستند اما قدرت مقاومت ندارند وقتی فشار وارد می‌آید، عقب‌نشینی می‌کنند؛ امام ملت ایران را این‌جوری بار آورد، این‌جوری تقویت کرد: مقاومت را، ایستادگی را به این ملت تزریق کرد؛ لذا ملت ایران امروز یک ملت کاملاً مقاوم و کاملاً مستحکم است.	قدرت مقاومت در کارها؛ عقب‌نشینی نکردن؛ ملت مقاوم و مستحکم.	ایستادگی استحکام ملی
۷۸/۴/۱۴۰۱	ملت‌های ما، جوانان ما، دانشمندان ما، علمای دینی و روشنفکران مدنی ما، سیاست‌ورزان و احزاب و جمعیت‌های ما، امروز باید آن گذشته بی‌افتخار و شرم‌آور را جبران کنند؛ باید بایستند و در برابر زورگویی و دخالت و شرارت قدرت‌های غربی «مقاومت» کنند.	جبران گذشته؛ ایستادگی؛ مقاومت در برابر قدرت‌ها.	پایمردی
۷۸/۴/۱۴۰۱	از سویی ناگواری‌های دنیای اسلام، عقب‌ماندگی‌های علمی و وابستگی‌های سیاسی و نابسامانی‌های اقتصادی و اجتماعی، ما را در برابر وظیفه‌ای بزرگ و مجاهدتی خستگی‌ناپذیر قرار می‌دهد؛	مجاهدت؛ خستگی‌ناپذیری.	تلاش خستگی‌ناپذیر
۶/۵/۱۳۵۱	الان در دنیای اسلام هرجایی که بنای مقاومت در مقابل زورگویی استکبار را داشته باشند، مظهرشان و اسم رمزشان شهید سلیمانی است	سلیمانی، مظهر استکبارستیزی	استکبارستیزی
۶/۳/۱۳۵۱	خداوند متعال در آیات مکرر قرآن این وعده را داده است که اهل حق، طرفداران حق، پیروز نهایی‌اند؛ آیات فراوان قرآن بر این معنا دلالت می‌کند. ممکن است قربانی بدهند؛ اما در نهایت شکست نمی‌خورند؛ آن‌ها پیروز هستند در این صحنه؛ قربانی دارند؛ اما ناکامی ندارند.	وعده نصرت الهی	توکل
۶/۳/۱۳۵۱	معنای مقاومت این است که انسان یک راهی را انتخاب کند که آن راه حق می‌داند، راه درست می‌داند و در این راه شروع به حرکت کند و موانع نتواند او را از حرکت در این راه منصرف کند و او را متوقف کند؛ این معنای مقاومت است	انتخاب آگاهانه مسیر؛ پایداری در مسیر	پایداری

تاریخ	گزیده بیانات مرتبط با پرسش پژوهش	کدهای اولیه	مضامین فرعی
۱۳۹۷/۱۰/۲۵	ملت ایران، با تجربه چهل ساله خود، در مقاومت و ایستادگی پایدار است. ما این را امتحان کرده ایم: در مقابل دشمن، «عقب نشینی» مشوق دشمن است؛ در مقابل دشمن، «ایستادگی» موجب عقب رفت دشمن است	ایستادگی، پایداری	ایستادگی
۱۳۹۷/۱۲/۲۲	جهاد مایه عزت است؛ نه فقط عزت کشور و ملت و آن جمعیتی که مجاهدان از میان آن ها برخاسته اند -آنکه به جای خود محفوظ؛ هر ملتی که سر بلند می شود، عزت پیدا می کند، به برکت مجاهدت فرزندان خودش قدرت پیدا می کند	عزت کشور و ملت؛ سر بلندی؛ قدرت ملت.	عزت و اقتدار ملی
۱۳۹۶/۱۰/۰۶	راه پیشرفت ایران اسلامی، احیای روحیه انقلابی و احیای روحیه مجاهدت است	روحیه انقلابی و مجاهدت	انقلابی گری
۱۳۹۹/۰۴/۲۲	این، ایمان به جهاد مردم را نشان می داد. مردم نشان دادند که به جهاد در میدان مقاومت معتقدند، به مبارزه معتقدند، به مقاومت در مقابل استکبار معتقدند. مردم نشان دادند که به کسی که مظهر اقتدار ملی و اقتدار جهادی ایران است احترام می گذارند.	ایمان به جهاد	ایمان
۱۳۹۲/۱۱/۰۹	اولین جایی که «جهاد خودکفایی» در آن به وجود آمد، نیروی هوایی بود؛ بعد به تدریج در کل ارتش گسترش پیدا کرد. این روحیه استقلال و خودباوری برای ارتش مهم بود، برای نیروهای مسلح [هم] مهم بود تا امروز هم مهم است، برای آینده هم مهم است.	جهاد خودکفایی؛ روحیه استقلال و خودباوری.	خودانکایی خودباوری استقلال طلبی
۱۳۹۲/۰۷/۰۴	برای آینده کشورتان خود را مهیا کنید؛ آماده کنید؛ خدای متعال هم پشتیبان شما خواهد بود.	مهیا کردن و ساختن آینده	آمادگی آینده سازی

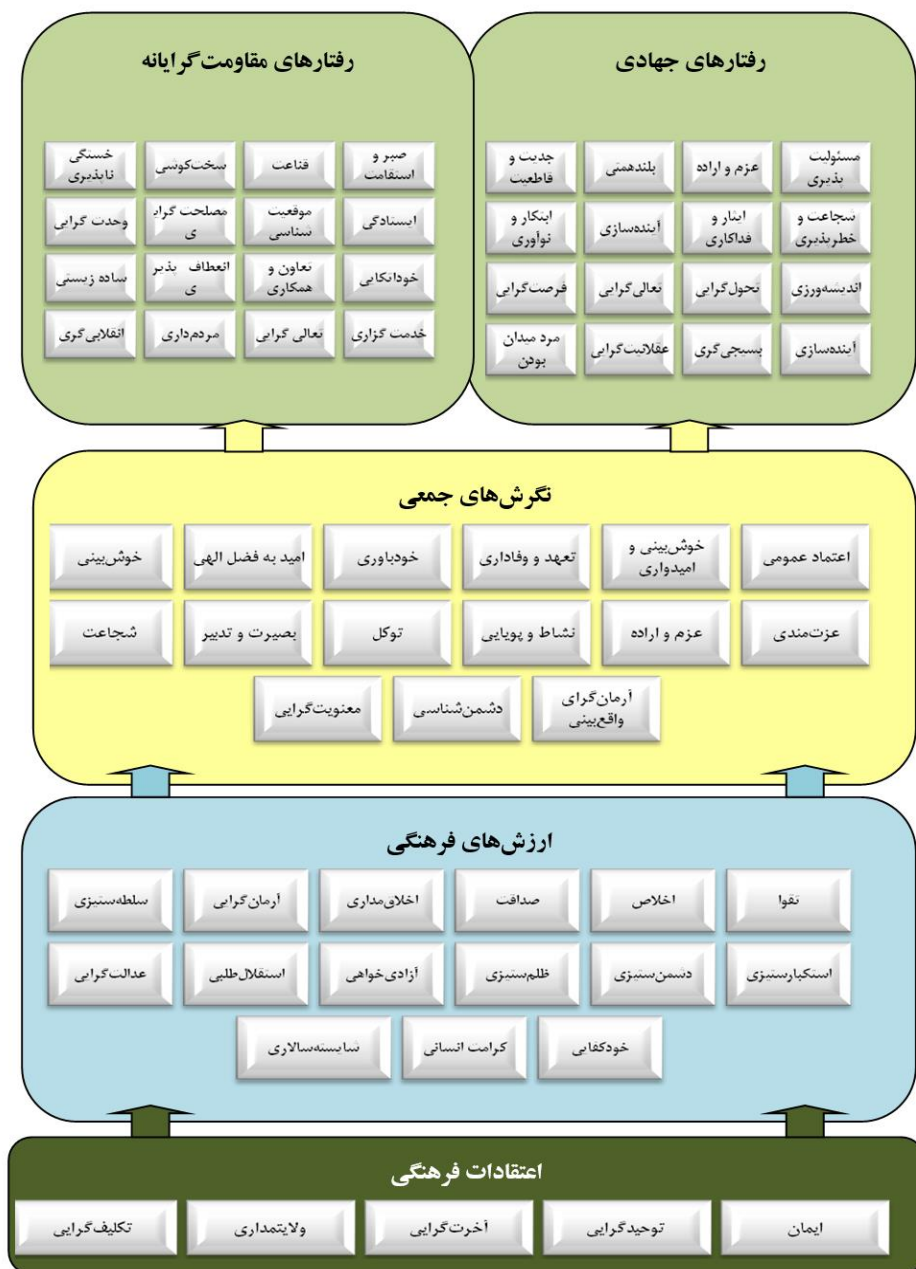
مضامین فرعی استخراج شده در اولین مرحله نخست با هم تلفیق شدند و براساس پیش فرض های مطرح شده در چهارچوب نظری پژوهش در قالب پنج مضمون اصلی

طبقه‌بندی شدند (اعتقادات فرهنگی، ارزش‌های فرهنگی، نگرش‌ها، رفتارهای جهادی و رفتارهای مقاومت‌گرایانه). نتایج حاصل از این مرحله در جدول (۲)، ارائه شده است.

جدول ۲: مقوله‌های اصلی فرهنگ جهاد و مقاومت براساس بیانات رهبر معظم انقلاب

اعتقادات فرهنگی	ارزش‌های فرهنگی	نگرش‌ها	رفتار جهادی	رفتار مقاومت‌گرایانه
			مسئولیت‌پذیری	
		اعتماد	انقلابی‌گری	
	تقوا	عمومی	بلندهمتی	صبر و استقامت
	اخلاص	خوش‌بینی	جدیت و قاطعیت	صرفه‌جویی و قناعت
	صداقت	امیدواری	جسارت و خطرپذیری	خستگی‌ناپذیری
	اخلاق‌مداری	وفاداری	ایثار و فداکاری	ایستادگی و ثبات
	آرمان‌گرایی	خودباوری	سخت‌کوشی و تلاش‌گری	موقعیت‌شناسی
توحید‌گرایی	سلطه‌ستیزی	عزتمندی	ابتکار و نوآوری	مصلحت‌گرایی
آخرت‌گرایی	استکبارستیزی	عزم و اراده	اندیشه‌ورزی	وحدت‌گرایی
ولایت‌مداری	دشمن‌ستیزی	نشاط و پویایی	تعالی‌گرایی	خودانکایی
تکلیف‌گرایی	ظلم‌ستیزی	توکل	تحول‌گرایی	تعاون و همکاری
	آزادی‌خواهی	بصیرت و تدبیر	فرصت‌گرایی	انعطاف‌پذیری
	استقلال‌طلبی	آرمان‌گرا	حکمت و عقلانیت	ساده‌زیستی
	عدالت‌گرایی	واقع‌بینی	مرد میدان بودن	خدمت‌گزاری
	خودکفایی	دشمن‌شناسی	آینده‌سازی	مردم‌داری
	کرامت‌انسانی	معنویت‌گرایی	بسیجی‌گری	شهادت‌طلبی
	شایسته‌سالاری	شجاعت		تاب‌آوری
				سازش نکردن

در مرحله بعد، روابط میان مقوله‌های اصلی استخراج شده نشان داده می‌شود. الگوی شماتیکی که در این مرحله ارائه می‌شود بیانگر مضامین فرعی تشکیل‌دهنده هر مضمون اصلی و ارتباط میان آن‌ها است. روابط میان این مقوله‌ها به صورت سلسله‌مراتبی نشان داده شده است.

شکل ۲: الگوی ماهیت‌شناسی فرهنگ جهاد و مقاومت مبتنی بر بیانات رهبر معظم انقلاب

دسته‌بندی و تلفیق مضامین فرعی در زیرمجموعه دو مقوله اصلی جهاد و مقاومت براساس این پیش‌فرض انجام شده است که فرهنگ به‌عنوان نوعی نظام در نظر گرفته شده است که ضروری است هم‌زمان از دو خاصیت ثبات و پویایی (در اینجا به ترتیب مقاومت و جهاد) برخوردار باشد و تعادل بین فعالیت‌های نگهدارنده و انطباقی در سیستم (در اینجا استحکام پویای فرهنگ در قالب فرهنگ مقاومت و جهاد) نیز ضروری است (رابینز، ۱۴۰۰). بنابراین، مقوله‌هایی در زیرمجموعه فرهنگ مقاومت قرار گرفته‌اند که بر حفظ پایداری و استحکام اصول و ارزش‌های بنیادین فرهنگ تأکید دارند و مقوله‌هایی نیز که بر تلاش برای پیشرفت، تعالی و پویایی جامعه تأکید دارند در زمره فرهنگ جهاد قرار داده شده‌اند. نتایج حاصل از این مرحله از این کار در شکل (۲)، نشان داده شده است.

همان‌گونه که در نمودار شمایک الگوی استخراج‌شده مشاهده می‌شود الگوی فرهنگ جهاد و مقاومت که در این پژوهش ارائه شده است شامل چهار لایه اصلی: اعتقادات فرهنگی، ارزش‌های فرهنگی، نگرش‌های عمومی و رفتارهای جهادی و مقاومت‌گرایانه. در ادامه به تشریح و تبیین ارکان تشکیل‌دهنده این الگو و روابط میان آن‌ها پرداخته می‌شود.

زیربنایی‌ترین لایه این الگو را اعتقادات فرهنگی زمینه‌ساز جهاد و مقاومت تشکیل می‌دهند. این اعتقادات به جهان‌بینی اسلامی مربوط می‌شوند و اصلی‌ترین اعتقادات و باورهای مؤمنین در ارتباط با خدا، انسان، جهان و خود را در برمی‌گیرند. اعتقادات زمینه‌ساز جهاد و مقاومت در بیانات رهبر معظم انقلاب عبارت‌اند از: ایمان، توحید گرایی، آخرت‌گرایی ولایتمداری و تکلیف‌گرایی. این سطح از الگوی فرهنگی بنیان و اساس دیگر سطوح فرهنگ جهاد و مقاومت از جمله ارزش‌ها، نگرش‌ها، رفتارها را تشکیل می‌دهند.

دومین لایه از فرهنگ جهاد و مقاومت که از لایه اعتقادی ریشه می‌گیرد ارزش‌های فرهنگی است. این ارزش‌ها بر مبنای نظام اعتقادی اسلامی شکل می‌گیرند و می‌توانند تأثیرات عمیقی بر گرایش‌های فکری، نگرشی و رفتاری مردم و مسئولین داشته باشند. ارزش‌های فرهنگی زمینه‌ساز جهاد و مقاومت که در این پژوهش از بیانات معظم له شناسایی و مقوله‌بندی شده‌اند عبارت‌اند از: تقوا، اخلاص، صداقت، اخلاق‌مداری، آرمان‌گرایی،

سلطه‌ستیزی، استکبارستیزی، دشمن‌ستیزی، ظلم‌ستیزی، آزادی‌خواهی، استقلال‌طلبی، عدالت‌گرایی، خودکفایی، کرامت انسانی و شایسته‌سالاری.

سومین لایه فرهنگ جهاد و مقاومت که از ارزش‌های فرهنگی ریشه می‌گیرند نگرش‌های عمومی است. با توجه به تأثیر عمیق نگرش‌ها بر رفتارها، تصمیمات و اقدامات افراد در جامعه توسعه نگرش‌های متناسب با مقاصد گام دوم انقلاب می‌تواند تمایل و آمادگی اعضای جامعه در این زمینه را ارتقا دهد. نگرش‌های عمومی شناسایی شده در بیانات مقام معظم رهبری که می‌توانند زمینه‌ساز رفتارهای جهادی و مقاومت‌گرایانه باشند عبارت‌اند از: اعتماد عمومی، خوش‌بینی و امیدواری، تعهد و وفاداری، خودباوری، امید به فضل الهی، خوش‌بینی، عزتمندی، عزم و اراده، نشاط و پویایی، توکل، بصیرت و تدبیر، شجاعت، آرمان‌گرایی واقع‌بینانه، دشمن‌شناسی و معنویت‌گرایی.

ترویج این نگرش‌های عمومی در میان اعضای جامعه می‌تواند زمینه‌ساز مناسبی برای ترویج الگوهای رفتاری جهادی و مقاومت‌مدارانه در میان آحاد مردم و مسئولین باشد. این رکن بیرونی‌ترین، عینی‌ترین و ملموس‌ترین لایه فرهنگی را تشکیل می‌دهند. دو مقوله مقاومت و جهاد به هم پیوسته و درهم تنیده‌اند. زیرا مقاومت زمینه‌ساز و لازمه جهاد است و جهاد نیز بدون مقاومت معنا و اثربخشی نخواهد داشت. الگوهای رفتاری مقاومت‌مدارانه شناسایی شده در این پژوهش هم سلبی و هم ایجابی بوده‌اند. این موضوع نشان می‌دهد مقاومت از دیدگاه معظم له جنبه انفعالی و واکنشی ندارند و اقدامی مدبرانه و فعالانه با توجه به مقتضیات موجود است. رفتارهای مقاومت‌گرایانه شناسایی شده در این پژوهش عبارت‌اند از: صبر و استقامت، صرفه‌جویی و قناعت، خستگی‌ناپذیری، ایستادگی، مصلحت‌گرایی وحدت‌گرایی، خوداتکایی، تعاون و همکاری، انعطاف‌پذیری، ساده‌زیستی، خدمتگزاری، مردم‌داری و شهادت‌طلبی، تاب‌آوری (تحمل سختی‌ها) و سازش نکردن. همچنین الگوهای رفتاری جهادی شناسایی شده نیز عبارت‌اند از: مسئولیت‌پذیری، انقلابی‌گری، بلندهمتی، جدیت و قاطعیت، جسارت و خطرپذیری، ایثار و فداکاری، سخت‌کوشی و تلاش، ابتکار و

نوآوری، اندیشه‌ورزی، تعالی‌گرایی، تحول‌گرایی، فرصت‌گرایی، عقلانیت‌گرایی، آینده‌سازی و بسیجی‌گری.

برای اطمینان از روایی یافته‌های حاصل از تحلیل داده‌ها تلاش شد مضامین فرعی و اصلی استخراج‌شده از داده‌ها با مطالعه مبانی نظری، پیشینه تحقیق و اهداف و سؤالات تحقیق انتخاب شوند. همچنین نتایج حاصل از کدگذاری‌های انجام شده به دو نفر خبره موضوع فرهنگ که به روش تحلیل مضمون نیز تسلط داشتند ارزیابی و جرح و تعدیل‌های مورد نیاز در آن انجام شد.

واژه «پایایی» برای نشان دادن رابطه بین کدگذاران (داوران) در نتایج کدگذاری‌شان به کار می‌رود. «پایایی» بین کدگذاران واژه‌ای پرکاربرد است که به معنای میزان توافقی است که کدگذاران مستقل، هنگام ارزیابی ویژگی‌های یک پیام یا متن به دست می‌آورند واژه خاص موردنظر برای سازگاری در تحلیل محتوا، «توافق بین کدگذاران» است. سطوح بالای فقدان توافق میان داوران نمایانگر ضعف در روش‌های تحقیق است که شامل احتمال وجود مقولات و تعاریف عملیاتی ضعیف و آموزش‌های کدگذاری نامناسب به ارزیابان است. شاخصی که برای محاسبه پایایی بین کدگذاران استفاده می‌شود، ضریب کاپا است که به این ترتیب محاسبه می‌شود:

$$k = \frac{p_0 - p_e}{1 - p_e}$$

در این رابطه p_0 برابر است با نسبت واحدهایی که در مورد آن‌ها توافق هست p_e نیز نسبت واحدهایی است که احتمال می‌رود توافق تصادفی باشد. زمانی که تعداد توافقات مشاهده‌شده برابر است با تعداد توافقات تصادفی احتمالی، ضریب کاپا صفر خواهد بود. زمانی که تعداد توافقات مشاهده‌شده کمتر از تعداد توافقات تصادفی احتمالی است، ضریب کاپا مقداری منفی خواهد شد. زمانی که توافق کامل بین دو قضاوت باشد، ضریب کاپا برابر یک خواهد بود. اندازه ضریب کاپا نمایانگر توافق بین دو کدگذار است. ضریب پایایی مربوط

به الگوی استخراج شده در این پژوهش برابر ۰/۸۲۴ بوده که نشان‌دهنده پایداری قابل‌پذیرش آن است.

نتیجه‌گیری و پیشنهاد

نقش فرهنگ در شکل‌دهی رفتار و نگرش اعضای جامعه موجب می‌شود در عرصه‌های گوناگون از جمله طرح‌های پیشرفت و تعالی جامعه از نقشی کلیدی برخوردار باشد. فرهنگ حاکم بر جامعه به‌عنوان نظامی که ضروری است هم‌زمان پایداری و پویایی خود را حفظ کند می‌تواند به‌عنوان عاملی تسهیلگر و انسجام‌بخش در پیشبرد این طرح‌ها عمل کند. از این رو اطمینان از تناسب میان مقاصد و اهداف طرح‌های توسعه و پیشرفت جامعه با اصول و ارزش‌های فرهنگی ضرورتی است که لازم است در سیاست‌گذاری فرهنگی و مدیریت فرهنگ اجتماعی مورد توجه قرار گیرد. بدین منظور نیاز است الگویی از فرهنگ مطلوب، مورد انتظار و متناسب با مقاصد موردنظر تدوین و برای ترویج آن در جامعه تلاش شود. از میان ابعاد گوناگون فرهنگی مؤثر در این زمینه پژوهش حاضر بر ماهیت‌شناسی فرهنگ جهاد و مقاومت از منظر رهبر معظم انقلاب پرداخته است؛ زیرا خاستگاه ترویج گفتمان جهاد و مقاومت در انقلاب اسلامی اندیشه‌ها و تدابیر ایشان بوده است. بدین‌منظور بیانات معظم له در ارتباط با مقولات جهاد و مقاومت به روش تحلیل مضمون مورد بررسی قرار گرفته و با رویکرد استقرایی ترکیب و در قالب الگویی ماهیت‌شناسانه ارائه شد. این الگو ماهیت سلسله‌مراتبی دارد و از چهار لایه اصلی تشکیل شده است: اعتقادات، ارزش‌ها، نگرش‌ها و رفتارها.

ماهیت چندلایه‌ای این الگو از مدل چندسطحی فرهنگ سازمانی ادگارد شاین (۲۰۰۴) و الگوی درخت فرهنگ (فرهنگی، ۱۳۸۰) اقتباس شده است. در سال‌های اخیر ادبیات به‌نسبت گسترده‌ای که در خصوص دو مقوله جهاد و مقاومت در حوزه دانشگاهی و اجرایی کشور رواج یافته است (مانند دعاگویان ۱۳۹۶؛ ظهوریان ابوترابی، ۱۳۹۷؛ مرتضی‌پور، ۱۳۹۱) آنچه نتایج این پژوهش را با مطالعات پیشین متمایز می‌سازد پرداختن به این مقوله‌ها از نگاه

فرهنگی است و تبیین ارتباط میان آن‌ها است. افزون بر این، ادبیات موجود در خصوص فرهنگ مقاومت به اندازه جهاد غنی نیست و نتایج این پژوهش می‌تواند انجام مطالعات بیشتر و غنی‌تر در این زمینه را تشویق کند. همچنین الگوی ارائه‌شده در این پژوهش تنها به جنبه‌های ملموس جهاد و مقاومت نپرداخته بلکه ریشه‌های اعتقادی، ارزشی و نگرشی این الگوهای رفتاری را نیز تبیین کرده است. یک وجه تمایز دیگر نیز این است که از میان ریشه‌های گوناگون فرهنگی در این پژوهش بر اندیشه‌ها و تدابیر رهبر معظم انقلاب به‌عنوان خاستگاه اصلی ترویج این ادبیات در دوران انقلاب اسلامی تمرکز شده است.

پیشینه فرهنگی بسیار غنی ملی-مذهبی ایران اسلامی باعث شده فرهنگ عمومی این کشور از الگوها، تجربه‌ها، آموزه‌ها و اسطوره‌های بسیار ارزشمندی در این زمینه برخوردار باشد. فرهنگ عاشورا و تجربه هشت سال دفاع مقدس جزو مهم‌ترین سرمایه‌های فرهنگی مربوط به این عرصه است. چنین فرهنگی باعث می‌شود هم تاب‌آوری، پایداری و استقامت در برابر دشواری‌ها و مشکلات در میان مردم قوی باشد و هم عزم و انگیزه برای پیشرفت و تعالی جامعه تقویت شود. الگوسازی، فرهنگ‌سازی و ترویج این سرمایه‌های فرهنگی می‌تواند پشتوانه‌ای عظیم برای پیشرفت جامعه باشد.

برای ترویج و بهره‌برداری مؤثر از الگوی فرهنگ جهاد و مقاومت که در این پژوهش ارائه‌شده، پیشنهادهای زیر قابل ارائه است:

- ✓ توجه ویژه به اعتقادات فرهنگی مسئولین نهادهای عمومی در کنار دیگر شایستگی‌های عمومی و حرفه‌ای؛
- ✓ ترویج ارزش‌های فرهنگی اسلامی و انقلابی در جامعه به‌ویژه در میان نسل جوان؛
- ✓ جوان‌گرایی در مدیریت سازمان‌های عمومی به‌منظور توسعه فرهنگ جهادگرایی؛
- ✓ ترویج آموزه‌های دوران دفاع مقدس به‌عنوان الگوهای عملی جهاد و مقاومت برای نسل جوان جامعه؛
- ✓ ترویج الگوی مدیریت جهادی در میان مسئولین کشوری و لشکری؛
- ✓ تقویت روحیه امید به آینده و نشاط و پویایی در جامعه؛

✓ ترویج معنویت‌گرایی و اخلاق‌گرایی با استفاده از الگوسازی مؤثر به‌ویژه برای نسل جوان؛

✓ گفتمان‌سازی ارزش‌های حامی جهاد و مقاومت در میان آحاد مختلف مردم جامعه؛

✓ ارتقای همگرایی میان نهادهای فرهنگی و جامعه مدنی برای بهره‌گیری مؤثر از

فرصت‌های موجود از جمله فضای مجازی برای ترویج ارزش‌ها و الگوهای رفتاری

جهاد و مقاومت؛

همچنین پیشنهادهای زیر به پژوهش‌های آتی که در زمینه فرهنگ جهاد و مقاومت انجام

می‌شوند نیز قابل ارائه است:

✓ کمی‌سازی و عملیاتی‌سازی الگوی ارائه‌شده در این پژوهش برای ارزیابی وضعیت

موجود فرهنگ حاکم بر سازمان‌های عمومی در این زمینه؛

✓ تدوین الگوی فرهنگ جهاد و مقاومت بر مبنای دیگر منابع اطلاعاتی از جمله قرآن

و سنت؛

✓ تدوین الگوی مدیریت و سیاست‌گذاری فرهنگ جهاد و مقاومت در جامعه.

فهرست منابع

- آیت الله خامنه‌ای (مدظله العالی)، بیانات، قابل دستیابی در: <http://farsi.khamenei.ir>
- احمدیان، علی اکبر (۱۳۹۳). *مدل سازی مدیریت جهادی با بهره گیری از بیانات مقام معظم رهبری*، مجله سیاست دفاعی. ۲۲ (۸۷). ۱۹۶-۱۳۷.
- اسدی، حیدر؛ رجبی، هادی (۱۳۹۶). *نقش فرهنگ مقاومت در امنیت داخلی جمهوری اسلامی ایران*. فصلنامه سیاست فصلنامه سیاست، سال چهارم زمستان ۱۳۹۶ شماره ۱۶.
- پهلوان، چنگیز (۱۳۸۸). *فرهنگ شناسی: گفتارهایی در زمینه فرهنگ و تمدن*. تهران: پیام نور.
- حاج کاظمی، محبوبه؛ ابوبی اردکان، محمد؛ محمداسماعیلی، ندا؛ کیانی، مجتبی (۱۴۰۳). *طراحی ماتریس تبدیل ارزش های سازمانی به مصنوعات فرهنگی با کمک پژوهش علم طراحی*. مطالعات منابع انسانی، ۱۴ (۱). ۱-۳۵.
- جاجرمی زاده، محسن؛ رعنائی کردشولی، حبیب اله؛ باقری، مسلم؛ الهیاری، احمد؛ مباحثی، علی اصغر (۱۴۰۰). *شناسایی الگوی فرهنگ جهادی در نظام اداری ایران*، مجله علمی مدیریت فرهنگ سازمانی، ۱۹ (۱)، ۹۷-۱۲۲.
- خصاف مفرد، حسین؛ باقری نصرآبادی، محسن (۱۳۹۵). *الگوی فرهنگ سازمانی مطلوب با رویکرد جهادی (مورد مطالعه: دفاع مقدس)*، مجله علمی مدیریت فرهنگ سازمانی، ۱۴ (۱)، ۲۷-۴۶.
- دعاگویان، داود؛ بختیاری، لطفعلی (۱۳۹۶). *ابعاد فرهنگ و مدیریت جهادی در تحقق اقتصاد مقاومتی در نیروی انتظامی*، پژوهش های مدیریت انتظامی، ۱۲ (۱). ۱۱۹-۱۳۶.
- رابینز، استیفن پی. *تئوری سازمان*. ترجمه سید مهدی الوانی و حسن دانایی فرد. انتشارات صفار، تهران، ایران.
- راغب اصفهانی، حسین (۱۴۱۲ ق.). *المفردات*، به کوشش صفوان داودی، دمشق، دارالقلم.
- شماعی کوپائی، میلاد؛ اسماعیلی گیوی، محمدرضا (۱۳۹۳). *مدل پارادایمی مدیریت جهادی با استفاده از نظریه داده بنیاد*. چشم انداز مدیریت دولتی. ۵ (۳)، ۱۰۹-۱۲۸.
- ظهوریان ابوترابی، میثم؛ مرتضوی، سعید؛ لگزیان، محمد؛ فراچی، محمد مهدی (۱۳۹۷). *شناسایی مؤلفه های فرهنگ سازمانی جهادی با تکیه بر تجربه مدیران جهاد سازندگی*، فصلنامه علمی مدیریت اسلامی، ۲۶ (۱). ۱۴۷-۱۸۳.

- فانی، علی اصغر، مهتری آرانی، محمد، مشبکی اصفهانی، اصغر، عصارى آرانی، عباس (۱۳۹۸). *طراحی مختصات فرهنگ جهادی در شرکت‌های متوسط و بزرگ*، فصلنامه مدیریت اسلامی، (۱)، ۳۶.
- فرهنگی، علی اکبر (۱۳۸۰). *مدیریت دولتی و فرهنگ اجتماعی*، فصلنامه دانش مدیریت. ۵۵، ۴۹-۲۹.
- فرهی، علی؛ سنجقی، محمدابراهیم؛ سلطانی، محمدرضا؛ محمدیان، یدالله (۱۳۹۵). *طراحی الگوی فرهنگ جهادی یکی از نهادهای انقلاب اسلامی*، پژوهش‌های مدیریت منابع انسانی دانشگاه جامع امام حسین (ع)، ۲(۲۴)، ۸۳ - ۵۳.
- قائد علی، حمیدرضا؛ مشرف جوادی، محمدحسین (۱۳۹۳). *فرهنگ سازمانی حاصل از مدیریت جهادی: مطالعه موردی جهاد سازندگی در دفاع مقدس*، نشریه مهندسی فرهنگی، ۷۹، ۶۲-۷۸.
- محمدی، محمدعلی (۱۳۹۹). *مؤلفه‌های نقش‌آفرین فرهنگ جهادی در تقویت مقاومت اسلامی در سپهر اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای*، پژوهش‌های انقلاب اسلامی، ۳۳، ۹۱-۱۱۱.
- مرتضوی، مهدی؛ زارع‌پور نصیرآبادی، فضل اله (۱۳۹۱). *فرهنگ سازمانی جهادی: عامل کلیدی مدیریت جهادی*، مهندسی فرهنگی. ۱۰۰، ۷۱-۷۲.
- مصلی‌نژاد، عباس (۱۳۹۳). *نقش ساختار سیاسی در سیاست‌گذاری فرهنگ مقاومت*، مطالعات راهبردی بسیج. (۶۲)، ۱۷، ۵-۳۱.
- مقیمی، سیدمحمد (۱۴۰۲). *اصول و مبانی مدیریت از دیدگاه اسلام*، راه‌دان.
- منوریان، عباس؛ عسگری، ناصر (۱۴۰۱). *سازمان در عصر صنعت، اطلاعات و دانیایی*. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- میرقادری، سید فضل‌الله؛ کیانی، حسین (۱۳۹۸). *بن‌مایه‌های ادبیات مقاومت در قرآن*. تبیان.

References

- Schein, E. H. (2004). *Organizational culture and leadership*. Wiley & Sons, Inc.
- Nill, Jan & Kemp, René (2009). Evolutionary approaches for sustainable innovation policies: From niche to paradigm? *Research Policy*. 38: 668–680.